

УДК 355.23: 355.4(477)

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА РІВНІВ СФОРМОВАНOSTІ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ТА ЗАХОДІВ ФІЗИЧНОГО ВПЛИВУ

А.В.Чудик

Анотація. У статті розкрито критерії (особистісний, когнітивний та діяльнісний), показники та охарактеризовані рівні сформованості готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу.

Ключові слова: підготовка, застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу, особистісний, когнітивний та діяльнісний критерії.

Аннотация. В статье раскрыты критерии (личностный, когнитивный и деятельностный), соответствующие им показатели и представлены характеристики уровней сформированности готовности будущих офицеров-пограничников к применению специальных средств и мер физического воздействия.

Ключевые слова: подготовка, применение специальных средств и мер физического воздействия, личностный, когнитивный и деятельностный критерии.

Summary. The article reveals criteria (personal, cognitive and activity), their corresponding figures and presented the characteristics the levels of readiness of future border guard officers to use special means and measures of physical effect.

Keywords: preparation, use of special means and measures of physical effect, personal, cognitive and activity criteria.

Актуальність теми. Для виконання завдань оперативно-службової діяльності, що часто обумовлені екстремальними ситуаціями сутичок з порушниками кордону, офіцери-прикордонники повинні досконало володіти технікою застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу, уміти швидко оцінювати обстановку та приймати рішення, бути сильними, витривалими, тобто всебічно фізично підготовленими. За таких умов досконало володіти тактичними прийомами обеззброєння та знешкодження порушників – це не тільки гарантія особистої безпеки, але й професійний обов'язок кожного прикордонника. Окреслене зумовлює необхідність підвищення рівня фізичної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників загалом і готовності до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу зокрема.

На актуальності розв'язання цього питання наголошується також у нормативно-правових актах, які визначають стратегічні цілі розвитку країни та ДПСУ, зокрема в Законах України «Про Державну прикордонну службу України», «Про державний кордон України», «Про оперативно-службову діяльність», «Про виключну (морську) економічну зону України», а також в Концепції розвитку ДПСУ до 2015 року) [6]. У документах зазначається, що офіцерів-прикордонників повинна відрізняти не лише висока компетентність у галузі охорони державного кордону, сформованість професійно необхідних умінь та навичок, але й уміння застосовувати спеціальні засоби та заходи фізичного впливу.

Метою статті є розгляд критеріїв, показників та характеристика рівнів сформованості готовності

майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу.

Стан розробленості проблеми дослідження. На сьогодні дослідники використовують різні підходи до відбору й обґрунтування критеріїв та показників готовності до професійної діяльності. Зокрема, розглядаючи готовність як цілісний вияв усіх сторін особистості, насамперед пізнавальних, емоційних, мотиваційних та ін., А.Деркач вважає, що про сформованість готовності свідчить система таких мотивів, відносин, установок, рис особистості, нагромадження знань, умінь, навичок, які, активізуючись, дозволяють вихователеві ефективно виконувати свої функції [3].

Дослідник С.Жембровський запропонував для оцінки ефективності організації самостійної роботи з фізичної підготовки офіцерів використовувати оцінювально-результативний, морфо-функціональний, суб'єктний та ціннісно-мотиваційний критерії [4, с. 7-8]. У своєму дослідженні Н.Борейко для оцінювання рівня професійно-прикладної фізичної підготовленості студентів вищих технічних навчальних закладів визначив такі критерії та показники її сформованості: мотиваційний (стійкий пізнавальний інтерес, професійна мотивація фізичної підготовки), теоретичний (усвідомлені системні знання з професійно-прикладної фізичної підготовки), практичний (не нижче середнього рівні здоров'я та фізичної підготовленості, системне використання самостійних занять), технологічний (уміння самостійно організувати заняття, визначати їх ефективність; знання та навички самодіагностування, самоконтролю під час занять) [2, с. 12].

Зі свого боку В.Наумчук критеріями оцінки професійної готовності майбутніх учителів фізичної культури до самостійної роботи зі спортивних ігор як результату фахової підготовки визначила такі: якість знань (повнота, системність), обсяг і рівень оволодіння професійно значущими вміннями та навичками, ступінь оволодіння орієнтовною основою самостійної діяльності, рівень сформованості самостійності як риси особистості [5, с. 6].

На думку О.Старчука, для визначення сформованості фізичної готовності майбутніх офіцерів до військово-професійної діяльності слід використовувати такі критерії: ціннісно-мотиваційний (характеристика мотивів досягнення успіху в професійній діяльності; ступінь інтересу до професійного зростання; наявність особистісних якостей, необхідних офіцеру), когнітивно-інформаційний (сформованість інтелектуальної рефлексії відповідності особистісних принципів суспільним і державним цілям; розвиток довільного мислення, уваги, пам'яті; знання про закони розвитку успішної особистості), результативно-цільовий (уміння правильно визначати цілі особистісного й професійного зростання; уміння досягати поставленої мети; уміння критично оцінювати себе та ін.), практично-перетворювальний (сформованість професійних умінь, навичок та технологічних умінь; характер моделей поведінки; розвиток комунікативних умінь та навичок) та творчо-рефлексивний (сформованість самооцінки своїх здібностей та досягнень; сформованість рефлексії ситуації успіху; сформованість рефлексії самоактуалізації та ін.) [7, с. 128–129].

Як зазначає В.Антоніковський, для визначення самооцінки фізичної підготовленості слід використовувати такі критерії: досягнення за п'ятьма показниками, передбаченими програмними нормативами, а також інтерес і активність на заняттях, результати самостійної фізичної підготовки в позанавчальний час (знання й уміння в сфері фізпідготовки й методів самоконтролю, динаміка особистих досягнень, самопочуття, активність у навчальній і позанавчальній фізкультурній діяльності, психологічний стан) [1].

Загалом дослідники для оцінки сформованості готовності майбутніх фахівців до певної діяльності пропонують урахувати особливості їхньої мотиваційної сфери, знання, уміння та навички, необхідні для ефективного виконання професійних завдань.

Результати дослідження. Теоретичний аналіз науково-педагогічної літератури, урахування структури готовності курсантів до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу та змісту її компонентів, особливостей оперативно-службової діяльності офіцерів-прикордонників дозволили для оцінки рівня сформованості їхньої готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу виокремити три критерії, зокрема особистісний, когнітивний та діяльнісний.

При цьому взято до уваги, що *особистісний критерій* характеризує професійну мотивацію і спрямованість майбутніх офіцерів-прикордонників щодо вивчення особливостей застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу, їхнє ставлення до формування готовності до застосування засобів і заходів фізичного впливу, інтерес до проблем використання спеціальних засобів і заходів фізичного впливу. Зазначений критерій також визначає особистісні характеристики майбутніх офіцерів, які сприяють успішному формуванню готовності до застосування спеціальних засобів і засобів фізичного впливу, тобто стосується сформованості професійно необхідних якостей, насамперед фізичної й спеціальної витривалості, уміння долати труднощі, сили волі, емоційно-вольової стійкості, спритності, точної координації рухів, здатності до тривалої розумової й фізичної напруги та ін.

Когнітивний критерій характеризує сукупність науково-теоретичних знань про оперативно-службову діяльність взагалі й про особливості використання при цьому спеціальних засобів і заходів фізичного впливу. Це, насамперед, знання правил та процедури застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу відповідно до чинного законодавства та відомчих інструкцій.

Діяльнісний критерій стосується умінь використовувати спеціальні засоби й заходи фізичного впливу для розв'язання завдань професійної діяльності, у тому числі прийоми рукопашного бою, до порушників законодавства України з метою припинення правопорушення та їх затримання. Важливе значення мають також уміння застосувати спеціальні засоби для захисту громадян і самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їхньому життю або здоров'ю та ін.

Щодо показників сформованості готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу, то слід зазначити, що для цього за допомогою методу експертних оцінок було визначено мінімум найважливіших якостей, знань, умінь та здібностей майбутніх офіцерів-прикордонників, необхідних для використання спеціальних засобів та заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності.

Загалом визначено, що *особистісному критерію* готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу відповідають такі показники:

- 1) розуміння значимості готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності;
- 2) інтерес до набуття знань про застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності;
- 3) сформованість професійно необхідних якостей, що необхідні для застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності, зокрема фізичної витривалості, уміння долати труднощі, сили волі, емоційно-вольової стійкості тощо;
- 4) намагання підвищити свій рівень знань про застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності.

Когнітивному критерію готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування засобів і заходів фізичного впливу відповідають такі показники:

- 1) системне бачення особливостей оперативно-службової діяльності на державному кордоні та можливі ризики;
- 2) загальне уявлення про теорію й практику особистої безпеки, про різні рівні захисту та опору, а також про передбачені законом дії прикордонників у відповідь на агресивні дії порушників;
- 3) знання правил та процедури застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу відповідно до чинного законодавства та відомчих інструкцій;
- 4) знання загальних закономірностей розвитку конфліктних ситуацій (суперечок) та основних правил комунікації, які допоможуть прикордонникам встановлювати й підтримувати ефективні контакти з громадянами (для стримування або попередження небезпеки).

Відтак *діяльнісному критерію* готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу відповідають такі показники:

- 1) уміння швидко оцінювати рівень небезпеки ситуації, реагувати на неї та приймати правильні рішення щодо застосування спеціальних заходів та засобів фізичного впливу;
- 2) уміння застосовувати заходи фізичного впливу, у тому числі прийоми рукопашного бою, до порушників законодавства України з метою припинення правопорушення та їх затримання, а також для захисту громадян і самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їх життю або здоров'ю;
- 3) уміння застосовувати засоби та заходи фізичного впливу з дотриманням безпеки в будь-яких нестандартних ситуаціях, що можуть виникнути під час оперативно-службової діяльності;
- 4) уміння здійснювати самоконтроль та самооцінку своєї діяльності; адекватна самооцінка своїх можливостей щодо протистояння в сутичці з порушниками, критичність в оцінці своїх вчинків, прагнення не допускати прорахунків.

Далі, після кількісної оцінки запропонованих показників, було визначено рівні сформованості готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу. Для цього ми використали середні значення усіх показників та врахували прийняті у військовій педагогіці підходи щодо рівнів сформованості відповідного об'єкта. Ми брали до уваги, що розвиток є стійкою послідовністю змін якісних станів систем, і саме ці якісні зміни в розвитку й дозволяють вести мову про рівні сформованості готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу [8]. Поняття «рівень» відображає діалектичний характер процесу формування та розвитку, що дає можливість з'ясувати стан сформованості готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу.

Як засвідчив аналіз наукової літератури, загалом дослідники виокремлюють три або чотири рівні фізичної готовності. Загалом узагальнення отриманих теоретичних й емпіричних результатів дозволило розробити системні описи готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу на основі тривірневої моделі. Далі якісно охарактеризуємо курсантів, що мають відповідний рівень сформованості готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу.

Курсанти з *недостатнім рівнем* сформованості готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу не завжди розуміють значимість цієї якості до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності; інтерес до набуття знань про застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності у таких курсантів виражений слабо; професійно необхідні якості, що необхідні для застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності, зокрема фізична витривалість, вміння долати труднощі, сила волі, емоційно-вольова стійкість сформовані недостатньо; такі курсанти не завжди намагаються підвищити свій рівень знань про застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності.

Курсанти мають неповне бачення особливостей оперативно-службової діяльності на державному кордоні та можливі ризики; загальне уявлення про теорію й практику особистої безпеки, про різні рівні захисту та опору, а також про передбачені законом дії прикордонників у відповідь на агресивні дії порушників у таких курсантів недостатне; вони неглибоко засвоїли знання про правила та процедури застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу відповідно до чинного законодавства та відомчих інструкцій, про загальні закономірності розвитку конфліктних ситуацій (суперечок) та основні правила комунікації, які можуть допомогти прикордонникам встановлювати й підтримувати ефективні контакти з громадянами (для стримування або попередження небезпеки).

Такі курсанти не завжди уміють швидко оцінювати рівень небезпеки ситуації, реагувати на неї та приймати правильні рішення щодо застосування спеціальних заходів та засобів фізичного впливу; не належним чином вони уміють застосовувати заходи фізичного впливу, у тому числі прийоми рукопашного бою, до порушників законодавства України з метою припинення правопорушення та їх затримання, а також для захисту громадян і самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їхньому життю або здоров'ю; дотримуватись безпеки при застосуванні засобів та заходів фізичного в нестандартних ситуаціях вони можуть не належним чином; такі курсанти у більшості випадків не здійснюють самоконтроль та самооцінку своєї діяльності; самооцінка своїх можливостей щодо протистояння в сутичці з порушниками в них не завжди адекватна.

Курсанти з *середнім рівнем* сформованості готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в переважній більшості випадків розуміють значимість готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності; інтерес до набуття знань про застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності у таких курсантів виражений досить виразно; професійно необхідні якості, що необхідні для застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності, зокрема фізична витривалість, вміння долати труднощі, сила волі, емоційно-вольова стійкість сформовані в достатньому обсязі; такі курсанти стараються підвищити свій рівень знань про застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності.

Курсанти мають переважно системне бачення особливостей оперативно-службової діяльності на державному кордоні та можливі ризики; загальне уявлення про теорію й практику особистої безпеки, про різні рівні захисту та опору, а також про передбачені законом дії прикордонників у відповідь на агресивні дії порушників у таких курсантів досить повне; вони в достатньому обсязі засвоїли знання про правила та процедури застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу відповідно до чинного законодавства та відомчих інструкцій, про загальні закономірності розвитку конфліктних ситуацій (суперечок) та основні правила комунікації, які можуть допомогти прикордонникам встановлювати й підтримувати ефективні контакти з громадянами (для стримування або попередження небезпеки).

Такі курсанти в переважній більшості випадків уміють швидко оцінювати рівень небезпеки ситуації, реагувати на неї та приймати правильні рішення щодо застосування спеціальних заходів та засобів фізичного впливу; вони належним чином уміють застосовувати заходи фізичного впливу, в тому числі прийоми рукопашного бою, до порушників законодавства України з метою припинення правопорушення та їх затримання, а також для захисту громадян і самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їхньому життю або здоров'ю; курсанти дотримуються безпеки при застосуванні

засобів та заходів фізичного в нестандартних ситуаціях, уміють здійснювати самоконтроль та самооцінку своєї діяльності; самооцінка своїх можливостей щодо протистояння в сутичці з порушниками у них переважно адекватна.

Курсанти з *оптимальним рівнем* сформованості готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу ґрунтовно розуміють значимість готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності; інтерес до набуття знань про застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності у таких курсантів високий; професійно необхідні якості, що необхідні для застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності, зокрема фізична витривалість, уміння долати труднощі, сила волі, емоційно-вольова стійкість сформовані на високому рівні; такі курсанти завжди підвищують свій рівень знань про застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в оперативно-службовій діяльності.

Курсанти мають системне бачення особливостей оперативно-службової діяльності на державному кордоні та можливі ризики; загальне уявлення про теорію й практику особистої безпеки, про різні рівні захисту та опору, а також про передбачені законом дії прикордонників у відповідь на агресивні дії порушників у таких курсантів повністю сформоване; вони ґрунтовно засвоїли знання про правила та процедури застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу відповідно до чинного законодавства та відомчих інструкцій, про загальні закономірності розвитку конфліктних ситуацій (суперечок) та основні правила комунікації, які можуть допомогти прикордонникам встановлювати й підтримувати ефективні контакти з громадянами (для стримування або попередження небезпеки).

Такі курсанти завжди уміють швидко оцінювати рівень небезпеки ситуації, реагувати на неї та приймати правильні рішення щодо застосування спеціальних заходів та засобів фізичного впливу; вони уміють ефективно застосовувати заходи фізичного впливу, у тому числі прийоми рукопашного бою, до порушників законодавства України з метою припинення правопорушення та їх затримання, а також для захисту громадян і самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їхньому життю або здоров'ю; курсанти уміло дотримуються безпеки при застосуванні засобів та заходів фізичного в нестандартних ситуаціях, уміють здійснювати належний самоконтроль та самооцінку своєї діяльності; самооцінка своїх можливостей щодо протистояння в сутичці з порушниками в них завжди адекватна.

Висновки. Узагальнення результатів аналізу психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що сформованість готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу можна оцінити за трьома критеріями, які характеризують її структурні компоненти, зокрема особистісним, когнітивним та діяльнісним, з виокремленням трьох рівнів сформованості в майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу.

Перспективами подальших досліджень є визначення основних педагогічних умов та методики підготовки офіцерів-прикордонників до застосування заходів та засобів фізичного впливу у процесі оперативно-службової діяльності.

Література

1. Антониковский, В. О. Организация и стимулирование самостоятельной физической подготовки курсантов в вузе МВД России: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. О. Антониковский. – Санкт-Петербург, 2005. – 161 с.
2. Борейко, Н. Ю. Педагогічні умови професійно-прикладної фізичної підготовки студентів вищих технічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Н. Ю. Борейко ; Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2008. – 22 с.
3. Деркач, А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО МОДЭК, 2004. – 752 с. – (Серия Психологи Отечества).
4. Жембровський С. М. Методика організації самостійної роботи з фізичної підготовки офіцерів військового управління оперативно-тактичного рівня : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (загальновійськові та військово-спеціальні дисципліни)» / С. М. Жембровський ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2012. – 20 с.
5. Наумчук, В. І. Професійна підготовка майбутніх вчителів фізичної культури в процесі самостійної роботи зі спортивних ігор : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / В. І. Наумчук ; Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2002. – 19 с.
6. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03 квіт. 2003 р. № 661-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208. – Зі змінами ; ост. ред. 09 черв. 2013 р.
7. Старчук, О. О. Методика формування фізичної готовності майбутніх офіцерів до військово-професійної

діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / О. О. Старчук. – Хмельницький, 2011. – 189 с.

8. Діденко, О. В. Структура управлінської компетентності керівних кадрів Державної прикордонної служби України / О. В. Діденко, О. Л. Луцький // Збірник наукових праць № 61. Серія : Педагогічні та психологічні науки / гол. ред. Є. М. Потапчук – Хмельницький : Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України імені Б. Хмельницького, 2011. – С. 61–64.